

Ivana Jakić, prof.

Filozofski fakultet u Osijeku

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta

Filozofski fakultet u Osijeku

PREGLED ZBIVANJA U PREDPREPORODNOM I PREPORODNOM RAZDOBLJU DO OSNIVANJA POLITIČKIH STRANAKA (1841.)

Hrvatski je etnički prostor u prvoj polovini 19. stoljeća bio podijeljen na nekoliko političkih i upravnih cjelina, međusobno potpuno razdvojenih, iako formalno okupljen pod nazivom Trojedna kraljevina (Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija). Kao političko središte već se u 16. i 17. stoljeću, sa osmanlijskim osvajanjima, formirao prostor Banske Hrvatske, koji se sredinom 18. stoljeća proširio i na dio Slavonije. Banska je Hrvatska pripadala ugarskom dijelu Habsburške Monarhije. U prvoj polovini 19. stoljeća, rečeni se prostor sastojao od triju hrvatskih - Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske, i triju slavonskih županija - Virovitičke, Požeške i Srijemske županije, razdvojene uskim koridorom Varaždinskog generalata.¹ Tek što su 1745. godine tri slavonske županije bile opet uspostavljene, 1751. godine, na poticaj tamošnjeg plemstva, uže se povezuju s Ugarskom. Od tog vremena, bile su neposredno zastupane u Ugarskom saboru. Budući da se i njihov porezni sustav, prilagođen ugarskom, razlikovao od poreznog sustava u užoj Hrvatskoj, Slavonija je do revolucije 1848. godine zadržala poseban, nedovoljno određen državnopravni položaj između Ugarske i Hrvatske, iako je i dalje ostala formalno podređena upravi bana i Hrvatskog sabora. Tada je velik dio Slavonije, duž granice na Savi, kao i cijelo područje Like i Krbave, uključen u Vojnu krajinu, kojom su, osim pokupskog dijela, upravljale isključivo austrijske vojne vlasti, tj. bila je izravno podvrgnuta austrijskoj vojnoj upravi.² Vojna granica nije bila politički povezana s prostorom Banske Hrvatske, ali su postojale višestruke ekonomske i kulturne veze. Međimurje je pripalo užoj Ugarskoj, Zaladskoj županiji, najkasnije početkom 18. stoljeća. Jedina povezanost s Hrvatskom bila je preko njegove crkvene

¹ Tomislav Markus, *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine, Ustanove/ideje/ciljevi/politička kultura*, Zagreb, 2000, str. 35.

² Jaroslav Šidak, *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*, Zagreb, 1988, str. 7.

uključenosti u Zagrebačku županiju.³ Godine 1786. Hrvatsko primorje do Novog, zajedno s Rijekom, izdvojeno je kao Ugarsko primorje i stavljeno pod izravnu upravu vlade u Pešti, Ugarskom namjesničkom vijeću, što je pomoglo oblikovanju mišljenja da je Rijeka ugarska. Istra i Dalmacija bile su pod mletačkom vlašću. Dubrovačka je Republika i dalje uspješno održavala svoju slobodu.⁴

Ratovima Francuske revolucije i napoleonskim ratovima započelo je razdoblje čestih teritorijalnih promjena na hrvatskom prostoru. Godine 1797. padom Mletačke Republike te Campoformijskim mirovnim ugovorom Austrija dobiva veći dio bivše Mletačke Republike, i to Veneciju sa širom okolicom, mletačku Istru, kvarnerske otoke, Dalmaciju i Boku Kotorsku, ali ih ne priključuje Hrvatskoj i Slavoniji.

Već je tada u Dalmaciji, nakon pada Mletačke Republike i uspostave prve austrijske vladavine, nastao pokret za sjedinjenje te hrvatske pokrajine s Hrvatskom i Slavonijom. Sjedinjenje Dalmacije zahtijevao je i Sabor Trojedne kraljevine. Hrvatski su izaslanici pokrenuli pitanje sjedinjenja Dalmacije i u Ugarskom saboru u Požunu 1802. godine. Sabor se izjasnio za sjedinjenje, ali odgovarajući na zahtjev Ugarskog sabora, kralj Franjo II. priopćio je kako on priznaje da Dalmacija pripada po pravu Ugarskoj kruni, ali s obzirom na tadašnje prilike i vanjske događaje svoju odluku o sjedinjenju odgađa na neodređeno vrijeme.

Uskoro je, doživljavajući poraze u ratu protiv Napoleona i mirom zaključenim u Požunu pred kraj 1805, Austrija morala prepustiti Francuskoj sve svoje teritorijalne tekovine iz 1797. godine. Napoleon je 1806. također zaposjeo, a 1808. ukinuo Dubrovačku Republiku.⁵

Hrvatski je sabor i 1807. godine ponovio svoj zahtjev iz 1802. godine o priključenju Dalmacije Hrvatskoj, a preko nje i Ugarskoj kruni. Također, Hrvatski je sabor pokrenuo i pitanje o pripadnosti Rijeke. Ugarski je sabor uzakonio reskript Marije Terezije iz 1779. godine o pripojenju Rijeke, ali je izbjegao pritom spomenuti pripadnost Rijeke Kraljevini Hrvatskoj. Tekst s neodređenom oznakom o pripadnosti Rijeke „istoj kraljevini”, iako je ona 1776. godine bila neposredno pridružena Hrvatskoj, dobio je kraljevu sankciju i postao tako izvor daljnjih nesporazuma u hrvatsko-ugarskim odnosima.⁶

Prema odredbama mirovnog ugovora u Schönbrunu 1809. godine, Austrija je morala Napoleonu predati civilnu i vojnu Hrvatsku južno od Save

³ T. Markus, isto, str. 35.

⁴ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*, str. 8.

⁵ Ivo Perić, *Hrvatska državotvorna misao u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002, str. 13. - 16.

⁶ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*, str. 30.

te općenito sve svoje zemlje južno od Save u Kranjskoj, dio Koruške i Tirol. Napoleon je od svih tih zemalja između Tirola i Boke Kotorske uspostavio teritorijalno-administrativnu jedinicu Ilirske provincije.

Zaključcima Bečkog kongresa 1815. godine Austrija je ponovo dobila Ilirske provincije, a austrijska je vojska sve te zemlje zaposjela već 1813. godine. Austrija je tada mletačke posjede u Dalmaciji i Boki Kotorskoj te teritorij bivše Dubrovačke Republike objedinila i tako je nastala austrijska pokrajina Dalmacija. Ostale dijelove hrvatskih i slovenskih zemalja koji su bili pod francuskom vlašću okupila je u novu upravnu jedinicu pod nazivom Kraljevine Ilirije. Prekosavsku civilnu Hrvatsku koju nije uključila u upravni okvir Banske Hrvatske ipak vraća, zajedno s Rijekom, 1822. godine. Godine 1825. stvorila je pokrajinu Istru, objedinivši njen nekadašnji austrijski i mletački dio. Prekosavska Vojna krajina postala je sastavni dio Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Bila je podvrgnuta kontroli bečkog dvora i Dvorskog ratnog vijeća.

U Hrvatskoj su ta zbivanja predstavljala kraj cijepanju hrvatskog teritorija i smjer ka daljnjoj integraciji hrvatskog prostora. U Hrvatskoj i Slavoniji od tada je ponovo oživjelo pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Tim bi sjedinjenjem Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija postala napokon ono što joj kazuje i ime. Austrijski car, savjetnici i vlada nisu željeli sjedinjenje. Što se političkih razloga tiče, sjedinjenje bi Hrvate učinilo jačim, također i Mađare jer bi Dalmacija tako postala i sastavni dio ugarske krune. Time bi ojačao otpor Hrvata i Mađara prema politici Beča.⁷

Prirodno je da iz takve teritorijalne situacije proizlazi i vlada regionalna pripadnost stanovništva.

Habsburški vladari, osobito Josip II. (1780. - 1790.) provode apsolutističku i germanizatorsku politiku radi političkog jedinstva habsburških zemalja s njemačkim službenim jezikom. Reakcija na politiku centralizacije i germanizacije Josipa II nije u nacionalnom smislu imala iste posljedice kao u Ugarskoj. Protiv eventualnih ponovnih pokušaja germanizacije, Mađari su postavljali samostalnu mađarsku državu s čistim mađarskim narodnim obilježjem, zagovarajući jedan narod i jedan jezik od Karpata do Jadrana i time ideju jedinstvene Austrije Josipa II. zamijenili idejom jedinstvene Mađarske. No, slabo hrvatsko plemstvo, ugroženo u svojim klasnim interesima i iscrpljeno stoljetnim borbama protiv Turaka oslonilo se 1790. godine na moćnije mađarsko plemstvo i žrtvovalo mu političku i financijsku samostalnost zemlje. Hrvatski je staleški sabor 1790. godine zaključio da se treba osnovati zajednička vlada za Ugarsku i Hrvatsku, odnosno Sabor je formalno prihvatio ukidanje Hrvatskog

⁷ I. Perić, isto, str. 20. - 24.

kraljevskog vijeća, provedenog u vrijeme carice Marije Terezije, i priznao ovlasti Ugarskog namjesničkog vijeća za Hrvatsku u upravnim i financijskim poslovima. Takav bi odnos trebao trajati dok Hrvatskoj ne budu vraćeni krajevi tada pod osmanlijskom i mletačkom vlašću. Hrvatska time treba primati naloge od ugarske vlade. No, Ugarski je sabor krenuo putem kakvim se Hrvati nisu nadali. Navedena odluka Hrvatskog sabora postala je pravni temelj kasnijeg sve snažnijeg mađarskog pritiska na hrvatsku samoupravu.⁸

Hrvatski nunciji nailaze na pritisak mađarskog plemstva u pitanjima službenog jezika i pripadnosti Slavonije. Ugarski je sabor smatrao da je mađarski jezik najbolja brana protiv germanizacije, a ideja nacionalne države najpouzdanija protiv centralizma. Jezično pitanje kao i pitanje Slavonije kao sastavnog dijela uže Hrvatske nije silazilo s dnevnog reda saborskih rasprava sve do 1848. godine. No, hrvatsko je plemstvo, zbog straha pred apsolutizmom, 1791. godine u Hrvatskom saboru zaključilo da se mađarski jezik uvede kao neobvezatan predmet u hrvatske škole. Ugarski je sabor 1792. godine taj zaključak uzakonio. Neprestano je Ugarski sabor sljedećih godina, 1805, 1807, 1811, zahtijevao uvođenje mađarskog jezika kao službenog u sve urede u Ugarskoj i Hrvatskoj. Hrvatsko se plemstvo tom zakonu uspješno suprotstavljalo. Ono zaključuje da se ni jedan jezik, osim latinskog ne smije upotrebljavati kao službeni. Hrvatski je sabor branio upotrebu latinskog, koji je bio službeni u Hrvatskoj i kojim se govorilo u Hrvatskom i Ugarskom saboru. Branio ga je kao jedno od municipalnih, staleških prava Hrvatske da sama sebi određuje jezik javnog života te kao jedno od obilježja samostalnosti Hrvatske prema Ugarskoj.⁹

Nakon Napoleonova poraza u Ugarskoj i Hrvatskoj započinje razdoblje apsolutizma, 1814. do 1825. godine, ugarsko-hrvatskog kralja Franje I. Za to vrijeme nisu sazivani ni Hrvatski ni Ugarski sabor. Taj francuski apsolutizam (nazvan po njemačkom obliku kraljeva imena Franz) imao je zadaću onemogućiti otpore Hrvatskog i Ugarskog sabora. Provodio ga je knez Metternich. Financijske poteškoće vezane uz vanjsku politiku vlade primorale su kralja da 1825. godine sazove Ugarski sabor, kojemu je prethodilo sazivanje Hrvatskog sabora. Hrvatsko je plemstvo preko svojih zastupnika izrazilo svoj stav o sjedinjenju Dalmacije i Varaždinske krajine s Hrvatskom. Državni se savjet u Beču usprotivio sjedinjenju Vojne krajine s banskom Hrvatskom, uz obrazloženje da bi u slučaju pripojenja Krajine Ugarskoj njezina vojna moć mogla biti iskorištena protiv cjeline Monarhije. Ugarski je sabor tražio da se mađarski jezik uvede u hrvatske škole kao obvezatan predmet iako se materinski jezik u njima tada još nije učio. Donošenje takvog zakonskog zaključka ugrožavalo bi jedno od

⁸ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962, str. 372. - 374.

⁹ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*, str. 15. - 20.

municipalnih prava Hrvatske i otvaralo mogućnost Ugarskom saboru da ih učini ovisnima o svojoj volji. Odustajanjem od jednog municipalnog prava izlagala bi se opasnosti i druga. Hrvatski je protonotar Josip Kušević po nalogu Hrvatskog sabora 1830. godine izdao knjižicu *Iura municipalia (De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae – O posebnim pravima i ustavu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije)* u kojoj dokazuje da je Hrvatska oduvijek imala svoja prava i državnopravni položaj, neovisan od Ugarske. Ipak je hrvatsko plemstvo na saborskoj sjednici 1827. godine zaključilo da se mađarski jezik uvede u škole kao obvezatan predmet. Time je hrvatsko plemstvo omogućilo prodor mađarskog jezika u javni život Hrvatske i od 1827. godine sve je više uzimalo pred naletom mađarizacije. Hrvatski je sabor 1830. godine tražio da se taj zaključak uzakoni na idućem Ugarskom saboru.¹⁰

Upravo u trenutku kada se pojačavao mađarski pritisak na Hrvatsku, pojavila se na političkoj i društvenoj pozornici Hrvatske nova generacija nacionalne inteligencije različitog socijalnog i narodnosnog porijekla. Među njima bilo je plemića, svećenika, građanske inteligencije, graničarskih oficira, trgovaca, obrtnika. Ta je generacija nacionalne inteligencije predstavljala organiziranu interesnu grupu, jer je nastojala ostvariti afirmaciju novih nacionalnih i građansko-modernizacijskih ideja u hrvatskom društvu, najprije na kulturnom, a zatim i na političkom i privrednom planu. Pojavila se kao posljedica sve jačeg mađarskog pritiska na hrvatsku autonomiju kojoj se hrvatsko plemstvo kao tradicionalni nositelj više nije moglo uspješno odupirati. Također se razvijala i pod utjecajem snažnijih nacionalnih pokreta u zapadnoj i srednjoj Europi te pojedinih slavenskih pokreta, posebice poljskog i češkog.¹¹ Bez obzira na svoje društveno porijeklo ta je inteligencija bila preteča i idejni predstavnik buduće građanske klase, koja se u hrvatskim zemljama tada još sporo razvijala.¹²

Ta se mlada inteligencija u svojoj borbi protiv politike mađarizacije okupljala oko Ljudevita Gaja, koji od tada, kao i Zagreb, postaje središte oko kojeg se odvija sav duhovni i narodni život Hrvatske. A uz njega su stajali Ivan Derkos, Pavao Štoos, Matija Smodek, Dragutin Rakovac, Josip Kunderk, Vjekoslav Babukić, Dimitrija Demeter, Ljudevit Farkaš-Vukotinović, Tomo Blažek, braća Antun i Ivan Mažuranić, Stanko Vraz, Ivan Kukuljević, Mirko Bogović, Antun Mihanović, Antun Nemčić... S njim su pokrenuli hrvatski narodni preporod i ubrzo položili temelje konstituiranju moderne hrvatske nacije.¹³

¹⁰ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*, str. 75. - 76.

¹¹ T. Markus, isto, str. 40. - 41.

¹² Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, Zagreb, 1973, str. 100.

¹³ Dubravko Jelčić, *Hrvatski narodni i književni preporod*, Zagreb, 1978, str. 15.

U Hrvatskoj su početkom 19. stoljeća postojala tri različita narječja hrvatskog jezika, štokavsko, kajkavsko i čakavsko, i tri izgovora ikavski, ijekavski i ekavski. Službeni jezik u Saboru, vladi i crkvi bio je latinski. Sa sjevera su Mađari nametali svoj, iz Beča carska administracija njemački, u bivšim mletačkim posjedima upotrebljavao se talijanski, a od 1797. do 1813. godine uvodio se u južnoj Hrvatskoj i francuski. Uz to su postojali i načini pisanja, grafije, po svim tim uzorima, ali i prema hrvatskoj tradiciji, u svakoj pokrajini drukčiji.¹⁴ Tako jezično pitanje, to jest prihvaćanje jedinstvenog književnog jezika, pisma, načina pisanja, pravopisa, izbija u prvi plan narodne borbe toga vremena, jer ujedinjavanje hrvatskog naroda trebalo je, uz ostalo postići i jedinstvenim književnim jezikom, jer na temelju jezično-književnog jedinstva izgrađivalo bi se narodno jedinstvo.

Taj revolucionarni korak u nacionalnoj kulturi učinio je Gaj kada je 1830. godine objavio u Budimu na kajkavskom narječju i u njemačkom prijevodu spis *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja poleh mudroljubneh, narodneh i prigospodarneh temeljov i zrokov*. U spisu predlaže novu ortografiju (način pisanja), reformu hrvatskog pravopisa, prema češkom dijakritičkom sustavu, vjerujući da će se tako približiti ostalim Slavenima. Umjesto dvostrukih slova za pojedine glasove predlaže samo po jedno slovo s dijakritičkim znakom, č, ž, š, ņ, ǎ, ě.¹⁵ Uskoro su gajicu prihvatili i Slovenci, a Gajevi prijedlozi, nešto modificirani, temelj su današnje hrvatske, srpske i slovenske latinice.¹⁶ Svoju pravopisnu reformu, s kojom je započeo preporoditeljsku djelatnost, smatrao je prvim korakom, odnosno preduvjetom uspješne borbe protiv mađarizma. Navijestio je dalje u spisu kako je sljedeći korak u provođenju tih planova bilo stvaranje zajedničkog književnog jezika za sve Južne Slavene, u skladu s Kollarovom idejom o slavenskoj književnoj uzajamnosti.

Gaj je u ožujku 1832. godine započeo s pripremom oko pokretanja hrvatskih novina, kao najbitnije zadaće u preporodnom radu. Potporu je dobio u Zagrebačkoj županiji koja je njegovu molbu preporučila namjesničkom vijeću. Vijeće je zahtijevalo da se iz sadržaja novina isključi donošenje političkih vijesti. Svoju *Osznovu Novin Horvatzkeh* predao je 24. studenog 1832. godine Zagrebačkoj županiji, objavljujući već tada njihovu buduću sveslavensku i ilirsku usmjerenost. Ilirsko je ime već tada uzeto kao novo ime pod kojim će se dalje sve razvijati.¹⁷ Namjesničko je vijeće 1833. godine ponovno odobrilo samo izdavanje književnog lista, pa se Gaj tada

¹⁴ Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994, str. 244.

¹⁵ Ljudevit Jonke, *Jezična problematika u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda*, Kolo br. 8, 9, 10/1966, Zagreb, 1966, str. 235.

¹⁶ Milorad Živančević, Ivo Frangeš, *Povijest svjetske književnosti*, knjiga 4, Zagreb, 1975, str. 15.

¹⁷ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*, str. 82.- 85.

neposredno obratio kralju Franji I. koji je obećao da će njegova molba za izdavanje političkih novina biti povoljno riješena. Dopuštenje za izdavanje periodičkih glasila nije bilo lako dobiti, jer se vladajući režim bojavao tiskane riječi, koja se brzo širi i koja bi mogla biti iskorištena i za stvaranje režimu oporbenih nastojanja. Gaj nije imao većih poteškoća za dobivanje dopuštenja, jer se u Beču znalo za hrvatske otpore velikomađarskoj politici koja je smetala i austrijskom vladajućem vrhu. Očekivalo se da će Gajeve novine biti u funkciji otpora velikomađarskim težnjama.¹⁸

Od 1832. godine hrvatski se kao neobavezan nastavni predmet počeo predavati na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, a predavao ga je pravnik Ivan Smodek.

Prvi tekst kojim se grof Janko Drašković, šezdesetdvogodišnji plemić, svrstao u redove onih koji su aktivno sudjelovali u pripremanju preporodnog pokreta bila je njegova *Disertacija* iz 1832. godine. Uoči Hrvatskog sabora sazvanog za kraj 1832. godine, Drašković je u Karlovcu anonimno tiskao politički spis s naslovom *Disertacija iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću Dietu ungarsku, odaslanem, održan po jednom starom domorodcu Kraljevinah ovih*. *Disertacija* je bila namijenjena nuncijima za buduću sabor te se odnosila na hrvatsko plemstvo kao tadašnji politički narod.¹⁹ Djelo je bilo knjižica-program, ne samo za narodni preporod koji se pripremao nego i do tada najcjelovitiji politički program hrvatskog naroda.²⁰ Napisao ju je štokavskim narječjem, svjestan da je hrvatskom narodu potreban jedinstveni književni jezik kojeg vidi u štokavštini. Tražio je sjedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Rijeke, Vojne krajine, Bosne, slovenskih zemalja, Kranjske, Koruške, Štajerske, u Veliku Iliriju. U zajednici s Ugarskom ujedinjena bi Hrvatska trebala imati svoju samostalnu vladu s obnovljenom vlašću bana i hrvatskim jezikom kao službenim. Ugarsko-hrvatsku državnu zajednicu smatrao je potrebnom radi ekonomskih interesa hrvatskih zemalja. Pažnju je posvetio i ekonomskim problemima, to jest razvoju trgovine, industrijskom napretku, organizaciji kredita, poticanju stručnog školstva te time otvara put uvođenju kapitalističkih oblika u feudalnu privredu.²¹

Što se tiče jezičnog pitanja, ozakonjen je prijedlog o obvezatnom učenju mađarskog jezika u gimnazijama i Akademiji.²²

Gaj je napokon 15. lipnja 1834. godine dobio dopuštenje za izdavanje političkih novina s književnim prilogom. Te je godine Gaj, uz pomoć

¹⁸ I. Perić, isto, str. 35.

¹⁹ J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, Zagreb, 1973, str. 185.

²⁰ D. Pavličević, isto, str. 247.

²¹ J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, str. 186.

²² F. Šišić, isto, str. 401.

Babukića, A. Mažuranića i Vukotinovića, sastavio *Oglasz* kojim obavještava javnost da početkom iduće godine počinju izlaziti Novine hrvatske pod *napiszom* „Danicza Horvatzka, Slavonszka y Dalmatinzka”.²³ Pokretanjem „Novina horvatzkih” 1835. godine, kao najvažnije nove političke ustanove, kako se u historiografiji označava, počinje hrvatski narodni preporod i ilirski pokret.²⁴ Teško je zapravo precizno odrediti godinu s kojom počinje hrvatski narodni preporod, jer on nije nastao odjednom. Zato je točnije reći da je preporodni proces započeo početkom tridesetih godina 19. stoljeća, da bi se 1835. godine pojavom prvog broja Gajevih „Novina” objavio i nastupio kao već donekle organizirani i osmišljeni politički pokret.²⁵ Tijekom prve godine izlaženja Gaj je pretežito koristio, u uređivanju svojih novina, kajkavštinu, ali je već i tada koristio štokavske priloge. Dragutin Rakovac postao je glavni urednik „Novina”, dok je Gaj svoju pozornost posvetio književnom prilogu „Danici”. „Novine” su izašle 6. siječnja 1835. godine, a prvi broj tjednog priloga „Danica”, četiri dana kasnije. „Novine” su izlazile utorkom i subotom, a „Danica” samo subotom. U prvih nekoliko godina izlaženja, „Novine” pokazuju izrazitu političku bezbojnost i slabu informiranost o vanjskopolitičkim događanjima, jer ih prenose iz drugih, bečkih ili peštanskih novina. No, od 1841. godine pojavljuju se sve kvalitetniji članci, posebice s političkom tematikom. U njima se odlučno brani samouprava i teritorijalna cjelovitost banske Hrvatske pred mađarskim pritiskom i izražavaju se nove nacionalne ideje. Ipak, čitanost Gajevih „Novina” bila je vrlo ograničena zbog masovne nepismenosti i nedovoljnog poznavanja književnog štokavskog jezika od dijela pismenog stanovništva. Ukupna naklada do 1848. godine nije bila veća od 1000 primjeraka, a broj pretplatnika od 600.²⁶ „Danica” je i veliki zbornik ilirske književnosti. U njoj je bila zastupljena poezija, prozni beletristički sastavci, dopisi, znanstveni prilozi, slavenske vijesti, kazališni i književni prilozi.²⁷

U siječnju 1836. godine u svojim „Novinama” Gaj napušta kajkavštinu i prihvaća štokavsko narječje kao zajedničko svim Južnim Slavenima, od Bugarske do Slovenije. Kako je Beč bio zabrinut zbog sve većih zahtjeva Mađara, podržavao je hrvatski otpor dopustivši mu ilirsku promjenu. „Novine Horvatzke” postaju „Novine ilirske”, a „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska”, „Danica ilirska”. Ilirsko se ime, od vremena humanizma do početka pokreta, upotrebljavalo u književnosti i upravnoj praksi kao oznaka za područje koje nastanjuju Južni Slaveni, pa je njime bilo najlakše izbjeći pokrajinsku i jezičnu raznolikost južnoslavenskog

²³ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*, str. 91.

²⁴ T. Markus, isto, str. 42.

²⁵ D. Jelčić, isto, str. 14. - 15.

²⁶ T. Markus, isto, str. 42.- 43.

²⁷ M. Živančević, I. Frangeš, isto, str. 18.

etničkog teritorija.²⁸ Tada se vjerovalo da Južni Slaveni potječu od Ilira (B. Šulek je 1844. godine u spisu *Šta naměravaju Iliri* pisao da su Južni Slaveni nastali mješavinom starih Ilira i došljaka Slavena).

Stoljetno odvojeni razvoj hrvatskih zemalja rezultirao je jakom pokrajinskom rascjepkanošću, pa je bilo potrebno jedno zajedničko ime koje, kao neutralno, neće nikoga povrijediti. Osjećaj pokrajinske pripadnosti bio je jači od osjećaja pripadnosti hrvatskom narodu. Hrvatsko se ime tada poistovjećivalo s pokrajinskim imenom kajkavskih Hrvata, pučanstvom Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije, a njihov se jezik, *lingua croatica*, razlikovao od *linguae illyricae* kojim se obuhvaćala štokavština. Tako je ilirsko ime trebalo obuhvatiti sva pokrajinska imena.

Preporoditelji su nastojali pod ilirskim imenom okupiti uz Hrvate i ostale Južne Slavene u kulturnu cjelinu zajedničkim književnim jezikom, zajedničkom narodnom, odnosno ilirskom sviješću i štokavskim narječjem. Okupljanjem Južnih Slavena hrvatski su preporoditelji htjeli osigurati jaču silu za uspješnu borbu protiv Mađara.

Ilirskim imenom kao zajedničkim neutralnim prezimenom svih Južnih Slavena, hrvatski preporoditelji nisu žrtvovali njihova posebna narodna imena. Iz velikog broja pokrajinskih imena (Gaj u proglasu za „Ilirske novine” i „Danicu ilirsku” 1836. godine spominje pokrajine „Velike Ilirije”, *Korušku, Goricu, Istriu, Kranjsku, Štajersku, Horvatsku, Slavoniu, Dalmaciu, Dubrovnik, Bosnu, Cernugoru, Hercegovinu, Serbiu, Bulgariu i dolnju Ugarsku*) izdvojili su tri kao rodoslovna ili genetička, odnosno nacionalna imena, hrvatsko, slovensko i srpsko. Prema njihovu učenju, kulturnim sjedinjenjem južnoslavenskih naroda i prihvaćanjem neutralnog ilirskog imena, omogućilo bi se konstituiranje i očuvanje hrvatske, slovenske i srpske nacionalne, kulturne i političke posebnosti. I zadatak „Danice” bio je oživotvorenje ilirske ideje, a oblikovan je već u prvom broju uzrečicom „Narod bez narodnosti jest tijelo bez kosti”. Sva sredstva bila su podređena tom zadatku, pa je i literatura bila usmjerena višem cilju, buđenju nacionalne svijesti. Ilirizam, njegova ideologija i pojam ilirski narod bili su isključivo u funkciji stvaranja nove zajedničke ilirsko-južnoslavenske kulture i nemaju političko značenje. Ilirci su sami pisali da oni zastupaju ilirizam samo u kulturnom značenju te da nitko od njih ne zagovara ideju o političkom sjedinjenju Južnih Slavena.²⁹ Razlikovali su kroatizam i ilirizam kao dvije komponente toga pokreta. Pod kroatizmom su podrazumijevali hrvatski narodni preporod i političku borbu za osamostaljenje Trojedne kraljevine, a

²⁸ J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, str. 113.

²⁹ P. Korunić, isto, str. 26. - 28, 83, 86.

pod ilirizmom su podrazumijevali težnje za jezičnim i kulturnim jedinstvom Južnih Slavena.³⁰

Ilirizam nisu prihvatili ni Slovenci ni Srbi, pa je ostao hrvatskim pokretom i narodnim preporodom.³¹

U jezičnim i pravopisnim pitanjima Gaj surađuje sa štokavcem Vjekoslavom Babukićem i čakavcem Antunom Mažuranićem. Kako Gaj i njegovi suradnici rade ne samo na kulturnom jedinstvu Hrvata, nego i svih Južnih Slavena, stoga jedinstveni književni jezik za sve Južne Slavene ne može biti jezik jednog kraja nego štokavsko narječje koji će sadržavati osnovne jezične elemente svih krajeva Ilirije.³² Ilirci su se opredijelili za štokavsko narječje, jer je tim narječjem već bio napisan najveći i najvredniji dio hrvatske književne baštine, pa je ono već dokazalo svoje velike izražajne mogućnosti. Također su uviđali da je štokavština najmanje regionalno-hrvatska pa bi se njome najlakše mogli ujediniti svi Južni Slaveni, Iliri. Kajkavština nije bila pogodna zbog svoje prostorne ograničenosti.³³ Babukić u „Danici ilirskoj” 1836. godine počinje objavljivati prvu gramatiku novoga književnog jezika pod naslovom *Osnova slovnice slavjenske narječja ilirskoga* koja je iste godine objavljena kao posebna knjiga. Tri godine kasnije, 1839. godine Antun Mažuranić izdaje gramatiku *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* što se koristila kao školski udžbenik.

Uzimajući u obzir različiti izgovor riječi sa starim glasom jat, Ilirci i za duge i za kratke slogove s jatom preuzimaju češko slovo ě, takozvano „rogato e”. Zahtijevali su jedinstveni način pisanja, a što se govora tiče, svatko ga može izgovarati kako je navikao. Tek su kasnije preporučivali ijekavski govor. Ne želeći dirati razlike narječja, Gaj je time želio okupiti oko sebe i ijekavce i ekavce i ikavce. Iako je ikavski bio najrašireniji govor u hrvatskom narodu, prihvaćena je ijekavica. Ona je bila govor Dubrovnika koji je svim Hrvatima postao uzorom. Također, prihvaćena je i radi želje za narodnim jedinstvom sa Srbima od kojih je znatan dio govorio ijekavicom.³⁴ Svoju grafiju iz 1830. godine, Gaj usavršava 1834. godine pa umjesto ŋ, ȷ, đ, ģ. piše lj, nj, dj, dž. Primjenu dijakritičkih znakova ograničio je na pisanje palatala č, ž, š, dodavši im prema poljskom uzoru ć. Takav način pisanja preuzima 1836. godine u „Novinama ilirskim” i u „Danici ilirskoj”.³⁵

³⁰ I. Perić, isto, str. 43.

³¹ P. Korunić, isto, str. 88. - 89.

³² Lj. Jonke, isto, str. 236. - 237.

³³ D. Jelčić, isto, str. 20.

³⁴ Vinko Foretić, *Prva faza hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (do sredine 19. stoljeća)*, Kolo br. 8. 9. 10/1966, Zagreb, 1966, str. 158. - 169.

³⁵ Lj. Jonke, isto, str. 236.

Od 1838. godine u najvećim gradskim središtima osnivaju se čitaonice što postaju žarišta preporoda i koje osim zabavno-društvene uloge dobivaju i nacionalno, a kasnije i političko značenje. Okupljajući se u svojim čitaonicama, ilirci su u njima čitali knjige, novine, časopise, slušali predavanja i koncerte. Bila su to mjesta i za njihove dogovore o daljnjem djelovanju. Najprije je otvorena čitaonica u Varaždinu, a zatim u Karlovcu. Draškovićevom zaslugom i Zagreb dobiva svoju čitaonicu. Njegovim djelovanjem čitaonica je postala utemeljitelj raznih ustanova što su poticale kulturni razvoj Hrvata. Godine 1839. u njoj je odlučeno da se osnuje Matica ilirska, kako vladar nije sankcionirao zaključak Hrvatskog sabora iz 1836. godine o stvaranju učenog društva za promicanje narodnog jezika. Matica ilirska 1842. godine postaje središte za izdavanje knjiga na narodnom jeziku. Osniva se 1841. godine Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo koje pokreće i svoje glasilo „List mēsečni”. Na poticaj čitaonice 1840. godine otvara se prvo hrvatsko kazalište. Tim akcijama zagrebačka čitaonica postaje najjačim središtem preporodnih nastojanja, a Drašković od tada, uz Gaja, postaje središnjom ličnošću ilirskog pokreta. S vremenom su se otvarale čitaonice i u drugim gradovima: u Bakru, Petrinji, Vinodolskom i Požegi. Jedna od najstarijih izvan etničkog teritorija, osnovana je u Pečuhu, Sve čitaonice bile su povezane sa zagrebačkom koja postaje njihovom središnjicom.

Drašković se 1838. godine u svome spisu obratio plemenitim kćerima Ilirije s pozivom da njemački jezik u svom društvenom i obiteljskom krugu zamijene narodnim, ilirskom štokavštinom te da prihvate ostale tekovine preporodnog pokreta, od narodne nošnje i plesa, do popijevke i lijepe književnosti.³⁶ Doista su žene plemićkog i posebice građanskog podrijetla, olakšale prodor preporodnog pokreta u hrvatsku građansku sredinu.³⁷

Prodor preporodnih ideja u konzervativnu sredinu hrvatskog plemstva, započeo je 1836. godine donošenjem saborskog članka o osnivanju učenog društva, postigao je vrhunac 1840. godine. Te je godine Hrvatski sabor donio odluku da se u svim gimnazijama i na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji uvede hrvatski jezik štokavskog narječja kao nastavni predmet. To je prvi saborski zaključak donesen u korist procvata hrvatskog jezika. Tim se zaključkom hrvatsko plemstvo napokon odlučno oduprlo nastojanju Ugarskog sabora 1840. godine da mađarski uvede kao nastavni predmet u hrvatske škole, a u roku deset godina da postane i jezikom svega javnog života u Hrvatskoj i Slavoniji. Tom je zakonskom članku Ugarskog sabora o

³⁶ J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, str. 128.

³⁷ J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, str. 189.

uvođenju mađarskog jezika u Hrvatsku nakon deset godina, kralj Ferdinand, na molbu Hrvata, uskratio svoju sankciju.³⁸

Razdoblje je prvenstveno obilježila borba protiv mađarizacije, a kao obrana, proizlazi rad na jezičnom jedinstvu i teritorijalnoj cjelovitosti hrvatskog naroda, što su bitni preduvjeti za kasnije stvaranje nacionalne države. Kako bi prevladali jaku pokrajinsku pripadnost uvjetovanu stoljetnim odvojenim razvojem hrvatskih zemalja, preporoditelji su zagovarali jedno zajedničko ime, ilirsko, kojim će kao neutralnim imenom prevladati teritorijalnu rascjepkanost hrvatskog naroda i omogućiti osnivanje zajedničke države. Time su stvarali svijest o pripadnosti jednom narodu. Svoju borbu za integracijom hrvatskog prostora iskazali su i u saborima, neprestanim traženjima da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom i Slavonijom, čime bi Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija postala ono što joj i ime kazuje.

U danom su razdoblju preporoditelji također zagovarali i ilirsko-južnoslavensku kulturnu zajednicu koja bi poticala i pomagala nacionalno-integracijske procese i osiguravala uspješniju borbu protiv Mađara. I to su nastojali ostvariti idejom o zajedničkom književnom jeziku i zajedničkoj narodnoj, ilirskoj svijesti; no ilirizam je ipak ostao samo hrvatskim pokretom i narodnim preporodom.

Preporoditelji su shvaćali da su narodni jezik i jezično jedinstvo bitni preduvjeti narodnog jedinstva. Stoga je i njihova najveća zasluga u tome što su izborom štokavskoga narječja stvorili osnovu za jedinstveni književni jezik. Bili su svjesni da bez narodne literature isti jezik mora propasti te stvaraju hrvatsku nacionalnu književnost i kulturu, rade na uvođenju narodnog jezika u javnu upotrebu, a u borbi protiv mađarskog jezika, suprotstavljaju mu sada, umjesto latinskog, hrvatski. U danom je razdoblju, 1840. godine, postignuto da je Hrvatski sabor donio odluku da se u svim gimnazijama i na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji uvede hrvatski jezik štokavskog narječja kao nastavni predmet. Stoga je sigurno da su djelovanjima u prikazanom razdoblju postavljene osnove za daljnji razvoj hrvatske nacionalne integracije.

³⁸ F. Šišić, isto, str. 407.

ISSN 1846-3819

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe

broj 1 i 2 (God. I)

Osijek, 2006./2007.

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe
br. 1 i 2, Osijek 2006./2007.

Nakladnik:

Odsjek za povijest – Filozofski fakultet Osijek

Za nakladnika:

Prof. dr. sc. Ana Pintarić, dekanica

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, predstojnik Odsjeka za povijest

Uredništvo:

Prof. dr. sc. Pavo Živković, Filozofski fakultet u Osijeku

Prof. dr. sc. Slobodan Čače, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. sc. Mithad Kozličić, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. fra Marko Karamatić, Franjevačka teologija, Sarajevo

Prof. dr. sc. Marjan Dimitrijević, Institut za nacionalna istorija, Skopje

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet u Osijeku

Doc. dr. sc. Miroslav Akmadža, Filozofski fakultet u Osijeku

Izv. prof. dr. sc. Azem Kožar, Filozofski fakultet u Tuzli

Prof. dr. sc. Márta Font, Bölcsészettudományi Kar, Pécs

Glavni urednik:

Prof. dr. sc. Pavo Živković

Tajnik uredništva:

Mr. sc. Zlatko Đukić

Lektor i korektor:

Marica Grigić

Računalna obrada i prijelom:

Ivan Nećak

Tisak:

Tiskara Soldo, Vukovar

Naklada: 300 primjeraka